

УДК 658.338

КРИЗА ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

© Ю. В. Тарасенко, З. В. Григорова, к.е.н., доцент,
НТУУ «КПІ», Київ, Україна

В статті обоснована актуальність проблеми прогнозування кризових ситуацій. Розглянуті існуючі трактовки поняття «криза» і підходи до визначення і класифікації кризових явищ і їх роль у функціонуванні підприємств і організацій.

The actuality of the crisis situations problems forecast is substantiated in the article. The existing treatments of the concept of «crisis», approaches to the definition of the crisis phenomena classification and organizations activity are investigated in the article.

Постановка проблеми

Будь-яка система прагне до стабільності та рівноваги. Проте стабільність і рівновага, як і будь-що в природі, не можуть існувати самі по собі, без хаосу, без збоїв, які в подальшому можуть привести систему до настання кризи. Стабільний стан і криза є невід'ємними частинами один одного і виступають постійними антагонізмами в розвитку будь-якої системи. У сучасній літературі ще не встановилося загальноприйнятого уявлення про кризи в розвитку соціально-економічної системи. Проблемами прогнозування кризи займалися багато науковців, як вітчизняних так і зарубіжних, зокрема Коротков Е. М., Василенко В. О., Крутик О. Б., Муравйов О. І., Чернявський А. Д., Яковець Ю. В., Пашута Н., Іванов Г. П., Осипов Ю. М. та ін. Аналіз кризових явищ та дослідження їх причин та наслідків є необхідним для попередження їх виникнення та усунення.

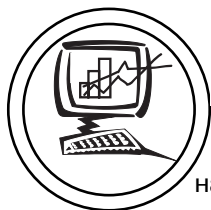
Мета роботи

Мета роботи полягала в детальнішому розкритті змісту кризи, визначенні основних чинників її виникнення та наслідків, які проявляються в результаті її впливу.

Результати проведеного дослідження

Поняття «криза» має багато трактувань. З погляду науки про управління, криза — це переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, у процесі якої вона піддається впливу ззовні і з середини, що вимагає якісно нового реагування з її боку. Основною особливістю кризи є те, що вона несе в собі загрозу руйнування системи. До основних факторів кризових ситуацій відносять джерела їх виникнення, причини і рівень організаційної приналежності осіб, що втягнуті в кризу.

Дослідивши праці багатьох авторів, найбільш вдалим, на

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

нашу думку, є такі трактування поняття кризи: «Криза — це зміна економічного стану підприємства, яка є результатом одночасної спільної дії зовнішніх та внутрішніх факторів, це різкий перехід від стабільності до розбалансованості по всьому ланцюжку виробництва.» [6]; «Криза — це незапланований і небажаний, обмежений в часі процес, який може суттєво перешкодити розвитку підприємства і навіть повністю його знищити [8]».

Незважаючи на вищевказані негативні визначення поняття кризи, багато вчених вважають, що криза, при всій її хворобливості, — необхідний елемент прогресу. Такої думки дотримується російський вчений Ю. М. Осипов: «Криза — це ще не кінець і навіть не катастрофа. Без кризи нема розвитку, немає якісних перетворень... Криза — обов'язкова передумова та умова якісного стрибка. Криза — руйнівник, але вона і творець.» [3].

Наведені вище трактування відображають два основних ставлення до кризових ситуацій, що зустрічаються в працях зарубіжних і вітчизняних авторів — негативне і позитивне. При негативному ставленні до кризи увага акцентується на її руйнівному впливі на діяльність підприємства; на загрозі банкрутства, яку спричиняє криза. Позитивне ставлення ґрунтується розумінні кризи як об'єктивного процесу, пов'язаного з розвитком системи.

Криза, не дивлячись на всю свою хворобливість, є прогресивним явищем, який в свою чергу виконує такі функції:

1. Різке послаблення та відсторонення застарілих елементів домінуючої системи, яка вже вичерпала свій потенціал.

2. Розчищення шляху для затвердження першочергових слабких елементів нової системи майбутнього циклу.

3. Випробування на міцність та передача у спадок тих елементів системи, які акумулюються та переходять в майбутнє.

Криза переживає декілька етапів в своїй динаміці:

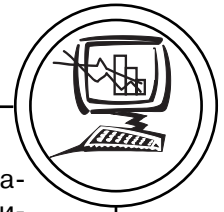
1. Леталентний, прихований період, коли його передумови назрівають, але ще не прориваються назовні.

2. Період обвалу, стрімкого загострення всіх протиріч, різкого погіршення всіх показників динаміки. В цей період набирають силу, відкрито проявляються та вступають в боротьбу елементи наступної, майбутньої системи. Порушується стійкість та зростає інтенсивність варіантів розвитку підсистеми.

3. Період пом'якшення кризи, створення передумов для її подолання, переходу до фази депресії, яка забезпечує тимчасову рівновагу між втраченою силою системи, та новою силою, що затвердилася [6].

Причини криз можуть бути різними. Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також з несприятливими впливами зовнішнього середовища організацій, і суб'єктивні, що відбивають помилки і волюнтаризм в управлінні. Причини криз можуть носити також природний характер, що відбивають явища клімату, землетрусу, повені й

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

інших катаклізмів природного походження. А можуть носити техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини. Причини кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Другі — з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною й інвестиційною політикою.

У розумінні кризи велике значення мають не тільки її причини, а й *різноманітні наслідки*: можливе відновлення організації чи її руйнування, оздоровлення чи виникнення нової кризи. Вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Не можна виключати перехід у стан нової кризи, навіть ще більш глибокої і тривалої. Кризи можуть виникати як ланцюгова реакція. Наслідки кризи можуть призвести до різких змін чи м'якого тривалого і послідовного виходу. Післякризові зміни в розвитку організації бувають довгостроковими і короткостроковими, якісними і кількісними, оборотними і необоротними. Причому вони можуть носити як позитивний, так і негативний характер як для самої організації, так і для навколишніх [8].

Практика показує, що кризи неоднакові не тільки за причинами і наслідками, але й за самою своєю суттю. Необхідність у розгалуженій класифікації криз пов'язана з диференціацією засобів і способів управління ни-

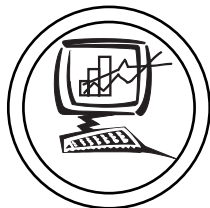
ми. Кожен автор-дослідник наводить свою класифікацію кризових явищ, та більшість з них переплітаються між собою за однією і тією ж класифікаційною ознакою.

Підходи різних авторів до класифікації кризових явищ узагальнені в таблиці.

Небезпека кризи існує завжди, навіть коли її немає. Тому дуже важливо знати ознаки настання кризових ситуацій і оцінювати можливості їх розв'язання. Подолання криз — керований процес. Про це свідчать багато криз, що відбувалися в історії розвитку людства, виробництва й економіки. Успіх управління залежить від своєчасного розпізнавання кризи, симптомів її настання. Ознаки кризи диференціюються, насамперед, за їх типологічною приналежністю. Такими ознаками можуть бути: масштаби, проблематика, гострота, галузь розвитку, причини, можливі наслідки і фаза прояву кризи.

У розпізнаванні кризи велике значення має оцінка взаємозв'язку проблем. Існування та характер такого взаємозв'язку може багато чого сказати про небезпеку кризи і її характер.

Передбачення криз можливе тільки на основі спеціального аналізу ситуацій і тенденцій. Взагалі в розпізнаванні криз беруть участь усі показники оцінювання стану соціально-економічної системи. Розпізнавання будується як на діючих в управлінні показниках, так і на спеціалізованих, котрі у майбутньому ще прийдеться розробляти. Подолання криз залежить від методик аналізу кризових ситу-

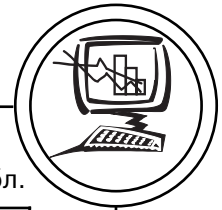

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

Класифікація кризових явищ

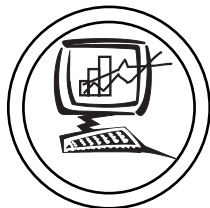
№ п/ч	Класифікаційна ознака	Види кризових явищ та ситуацій	Автори, які класифікують кризи за даною ознакою
1	За належністю до країни функціонування суб'єкта управління	<i>Зовнішні</i> — джерела походження для суб'єкта перебувають за межами його власної країни. <i>Внутрішні</i> — виникають у визначеній країні і здійснюють вплив на функціонування тільки її суб'єктів управління.	Чернявський А. Д., Яковець Ю. В., Крутик О. Б., Муравйов О. І.
2	За рівнем виникнення	<i>Суб'єкта управління</i> — кризові явища, що виникають на мікрорівні, тобто на рівні суб'єкта управління (підприємства, організації, фірми, приватної особи); <i>Галузеві</i> — виникають у цілої групи суб'єктів (галузі); <i>Міжгалузеве походження</i> — виникають між різними галузями; <i>Регіональні</i> — обумовлені специфікою розвитку і управління окремими регіонами всередині країни і, що впливають на всі суб'єкти управління даного регіону; <i>Державні</i> — виникають на макрорівні і здійснюють вплив на всі суб'єкти управління даної держави; <i>Світові</i> (глобальні) — виникають у декількох країнах чи країнах всього світового співтовариства і управління цих країн, що впливають на діяльність суб'єктів.	Чернявський А. Д., Яковець Ю. В., Крутик О. Б., Муравйов О. І.
3	За сферою походження	<i>Економічні</i> — відбивають гострі протиріччя в економіці країни; <i>Фінансові</i> — характеризують протиріччя фінансової системи та фінансових можливостей підприємства; <i>Соціальні</i> — відбивають протиріччя між різними соціальними верствами; <i>Політичні</i> — відбивають протиріччя в політичному устрої суспільства; <i>Організаційні</i> — виявляються як кризи поділу і інтеграції діяльності розподілу функції, регламентації діяльності окремих підрозділів; <i>Технологічні</i> — виникають як криза нових технологічних ідей в умовах явно вираженої потреби цих ідей; <i>Адміністративно-законодавчі</i> — виникають у випадку реалізації непередбачених адміністративних рішень, що обмежують діяльність суб'єктів управління, а також внаслідок зміни діючого законодавства;	Чернявський А. Д., Коротков Е. М., Василенко В. О., Крутик О. Б., Муравйов О. І.

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

Продовження табл.

№ п/ч	Класифікаційна ознака	Види кризових явищ та ситуацій	Автори, які класифікують кризи за даною ознакою
		<p><i>Виробничі</i> — пов'язані зі здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності (зниженням обсягів виробництва, ріст витрат на виробництво товарів і послуг і т.д.);</p> <p><i>Комерційні</i> — виникають у процесі реалізації товарів і послуг;</p> <p><i>Геополітичні</i> — носять глобальний характер у результаті міграції робочої сили, поява хвороб, що загрожують всьому людству;</p> <p><i>Природні</i> — виникають в умовах життя і діяльності людини;</p> <p><i>Екологічні</i> — виникають при зміні природних умов, викликаних діяльністю людини.</p>	
4	За причинами виникнення	<p>Кризові явища, викликані <i>невизначеністю майбутнього</i>, яка характерна для функціонування всіх суб'єктів управління (наслідком чого є складність прогнозування явищ даного типу);</p> <p>Кризові явища, обумовлені <i>недостатністю інформації</i> для прийняття рішень і об'єктивною неможливістю обліку всіх параметрів, необхідних для прийняття оптимальних рішень;</p> <p>Кризові явища, викликані <i>суб'єктивними факторами</i> — особистісними характеристиками менеджера (групи), що аналізує ймовірність виникнення і ступінь небезпеки кризового явища</p>	Чернявський А. Д.
5	За ступенем системності	<p><i>Системні</i> — явища наявність яких обумовлена самою системою;</p> <p><i>Несистемні</i> (унікальні) — не притаманні даній системі і їх вплив повинен бути зведений до мінімуму.</p>	Чернявський А. Д.
6	За можливістю прогнозування	<p><i>Прогнозовані</i> — їх виникнення піддається прогнозу, на основі існуючих теорій і знань;</p> <p><i>Частково не прогнозовані</i> — виникають внаслідок форс-мажорних обставин (їхня часткова не прогнозованість є наслідком низького ступеню імовірності визначення можливості їхнього виникнення через обмеженість інформації і нестачі знань, необхідних для побудови прогнозу)</p>	Чернявський А. Д.
7	За ступенем реалізації	Кризові явища, <i>що реалізувалися</i> і представляють собою кризові події, з наслідками несприятливими для суб'єкта управління, наслідки яких несприятливі для нього;	Чернявський А. Д.

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

Закінчення табл.

№ п/ч	Класифікаційна ознака	Види кризових явищ та ситуацій	Автори, які класифікують кризи за даною ознакою
		Кризові явища, <i>що не реалізувалися</i> , не здійснилися всупереч очікуванням	
8	За ступенем впливу на функціонування суб'єктів управління	Вплив кризового явища на функціонування суб'єкта може привести до таких наслідків: <i>руйнування суб'єктів управління як системи, часткове руйнування системи управління суб'єкта, не мають суттєвого впливу на суб'єкт управління.</i>	Чернявський А. Д., Крутик О. Б., Муравйов О. І.
9	За масштабом охоплення	<i>Загальні</i> — охоплюють соціально-економічну систему; <i>Локальні</i> — охоплюють лише частину соціально-економічної системи.	Василенко В. О.
10	За проблематикою	<i>Макрокризи</i> — великі об'єми та масштаби проблематики; <i>Мікрокризи</i> — охоплюють лише окрему проблему або групу проблем.	Коротков Е. М., Василенко В. О.
11	Залежно від передбачуваності	<i>Закономірні</i> — наступають як етап розвитку, можуть прогнозуватися та викликатися об'єктивними причинами накопичення факторів виникнення кризи. (Різновидом є циклічна криза); <i>Випадкові</i> (непередбачувані) — результат грубих помилок в управлінні або будь-яких природних явищ.	Коротков Е. М., Василенко В. О.
12	Залежно від прихованості	<i>Явні</i> — протікають помітно і легко виявляються; <i>Леталентні</i> (сховані) — протікають відносно не помітно, томі і є найбільш небезпечними.	Коротков Е. М., Василенко В. О.
13	Залежно від глибини та гостроти впливу	<i>Глибокі, гострі</i> — ведуть до руйнування структури, протікають складно і нерівномірно; <i>Легкі, м'які</i> — протікають послідовно і безболісно, їх можливо передбачити.	Коротков Е. М., Василенко В. О., Яковець Ю. В.
14	Залежно від тривалості	<i>Затяжні</i> — існують протягом тривалого періоду, проходять болісно і складно; <i>Короткочасні</i> — тривають недовго, проходять нескладно та безболісно.	Коротков Е. М., Василенко В. О., Крутик О. Б., Муравйов О. І.
15	Залежно від форми прояву	<i>Кризи занепаду</i> — пов'язані з виробничою діяльністю та збутом на основі існуючих технологічних процесів; <i>Криза «успіху» (росту)</i> — виникнення збитків організації в зв'язку з неадекватністю менеджменту; зриви в досягненні в окремих цілей; <i>Криза неплатоспроможності</i> (ліквідаційна) — організація нездатна погасити свої борги, повна втрата здатності до виживання в нестабільній ситуації.	Німецькі вчені, Пашута Н.

МЕНЕДЖМЕНТ ВИРОБНИЦТВА

ацій і наявності фахівців в галузі антикризового управління [8].

Висновки

В загальному розумінні, кризи визначають як природний момент у послідовності функціонування або розвитку системи. Кризи є обов'язковою складовою нашого життя, в якому багато що передбачити неможливо.

В економічній літературі існують два основних ставлення до кризових ситуацій — негативне і позитивне. Ми поділяємо ставлення до кризи як до об'єктивного процесу, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності

адаптуватися до нових умов та розвиватися. Адже подолання кризи дає новий поштовх розвитку підприємства, сприяє переходу на принципово новий рівень організації та управління за короткий час. У разі подолання кризи значно підвищується ефективність менеджменту на підприємстві, повільний еволюційний розвиток підприємства змінюється різким революційним стрибком. Але для досягнення вказаних позитивних результатів підприємство має бути готовим до подолання кризових ситуацій, а види та параметри кризи, а також тенденції її розгортання мають бути чітко визначеними.

1. С. Фишер. Экономикс / С. Фишер, Р. Дорнбуш та Р. Шмалензи; пер. со 2-го англ. изд. — М. : Дело ЛТД, 1995. — 864 с. 2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; сокр. пер. с англ. — М. : Экономика, 1989. — 520 с. 3. Степанюк І. А. Визначення та класифікація кризових явищ / І. Степанюк, Т. Назарчук // Наука й економіка. — 2007. — № 3(7). — С. 81—88. 4. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. Яковец. — М. : Наука, 1999. — 448 с. 5. Антикризисное управление от банкротства — к финансовому оздоровлению [Под ред. Г. П. Иванова]. — М. : Закон и право, 2005. — 320 с. 6. Крутик А. Б. Антикризисный менеджмент / А. Крутик, А. Муравьев. — СПб : Питер, 2001. — 432 с.: ил. 7. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. Лігоненко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 390 с. 8. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / В. Василенко. — К. : ЦУЛ, 2003. — 504 с. 9. Антикризисное управление [учебник / под ред. Е. М. Короткова]. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 432 с. 10. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учеб. пособие. / [К. В. Балдин, О. Ф. Быстров, А. В. Рукусуев и др.]. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К'», 2005. — 316 с.

Рецензент — В. С. Сачинський,
к.е.н., доцент, НТУУ «КПІ»

Надійшла до редакції 10.12.09